

EL PRONOM PERSONAL DE TERCERA PERSONA*

1. QUIN ÉS EL PROBLEMA?

Cada dia més, sobretot en la llengua escrita, apareix el predomini d'un pronom de tercera persona (*ell*) referit a coses inanimades. Avui, en la llengua oral, encara se'ns fa estrany aquest ús i, en alguns casos, fins i tot ens dificulta la comprensió de la frase. Tradicionalment en els textos catalans espontanis d'abans del segle XVIII (VALLCORBA, 1999-2000), en català no s'usava quasi mai d'aquesta manera, per tal com ja tenim unes altres formes d'expressar aquesta relació. Vegem exemples d'aquest ús estrany del pronom *ell*:

- [1] El català actual té encara altres dues falles a evitar. *Una d'elles* és l'ús constant de la combinació «els hi»...¹
- [2] [...] el provençal és una llengua germana del català, com aquestes dues ho són de les altres abans esmentades. *Totes elles* procedeixen del llatí.²
- [3] ETA reconeix l'autoria d'una quinzena d'atemptats comesos des del gener passat, *entre ells* l'assassinat del regidor del PP de Sevilla.³
- [4] A continuació tens una sèrie de significants i significats. Relaciona *cadascun d'ells* amb la seva parella.⁴

* Amb l'agraïment a Xavier Rull, Jaume Vallcorba i Rocosa, Abelard Saragossà i Gemma Rigau, pels seus consells i orientacions.

1. Josep MIRACLE, *Gramàtica catalana*, (Andorra, editorial Casal i Vall, 1978, 7a ed.), § 185.

2. Emili TEIXIDOR, *L'ocell de foc*, (Barcelona, Cruïlla, 1994, 22a ed.), p. 214.

3. «Avui», 30-IV-1998.

4. Jordi BALCELLS, Ignasi PUIG, Alfred SARGATAL, *Bioc, llengua catalana 2n cicle/2n curs* (Barcelona, Castellnou, 1995), p. 27.

- [5] A mesura que disminueixen la diversitat i el nombre d'espais naturals costaners, també disminueixen la qualitat i la quantitat dels serveis gratuïts *a ells associats*.⁵
- [6] Quan una pel·lícula no m'agrada, sempre acabo parlant malament *d'ella*.⁶
- [7] S'ha d'entendre que un lloc [web] és simplement a un clic en una adreça d'Internet. Els clics *cap a ell* no poden ser mai un criteri de mesurament raonable.⁷

Aquestes frases també les podem redactar de forma que no faci falta fer servir el pronom *ell*. Per a aconseguir-ho en cada cas haurem d'emprar solucions diferents. A [1] la construcció no és partitiva sinó determinada i, per tant, hi afegirem l'article determinat (*l'una*). En algunes ocasions el pronom personal no hi fa cap falta (el sintagma format pel determinant tot sol —per la supressió del nucli del sintagma— ja és suficient per a establir una relació anafòrica que ens enllaça amb el referent, mentre que en algunes altres podem usar pronoms febles associats a un verb (*en, hi* o algun altre), pronoms demostratius i relatius adients (sovint canviant l'estil i estructura de la frase), o bé estructurar d'una forma diferent tota la frase:

- [8] El català actual té encara altres dues falles a evitar. *L'una* és l'ús constant de la combinació «els hi»...
- [9] [...] el provençal és una llengua germana del català, com aquestes dues ho són de les altres abans esmentades. *Totes* procedeixen del llatí.
- [10] ETA reconeix l'autoria d'una quinzena d'atemptats comesos des del gener passat; *entre aquests hi ha [entre els quals hi ha]* l'assassinat del regidor del PP de Sevilla, Alberto Jiménez Becerril i la seva dona.
- [11] A continuació tens una sèrie de significants i significats. Relaciona'ls [relaciona *cadascun d'aquests* significants] amb la seva parella.
- [12] A mesura que disminueixen la diversitat i el nombre d'espais naturals costaners, també disminueixen la qualitat i la quantitat dels serveis gratuïts que *hi són* associats.

5. «El Punt», 20-VII-1999.

6. Alex GORINA, «Canal 33», 12-VIII-2002.

7. DOMÈNECH, ALMIRON: *Negocis 3.0* (Vergara, 2001), p. 128.

- [13] Quan una pel·lícula no m'agrada sempre n'acabo parlant malament.
- [14] S'ha d'entendre que un lloc [web] és simplement a un clic en una adreça d'Internet. Els clics *que hi porten* no poden ser mai un criteri de mesurament raonable.

Però el problema és: les frases [1] a [7] són incorrectes? Malgrat que, com veurem, la major part dels gramàtics estan d'acord que aquestes construccions no són gaire genuïnes i que sovint ens ocupen el lloc dels pronoms *en* i *hi*, fins ara només Vallcorba s'ha atrevit a condemnar-les o a aclarir bé en quins contextos pot usar-se el pronom *ell* i en quins altres no. Això provoca un cert grau de confusió i fa que aquesta construcció es vagi estenent, malgrat que la llengua oral i espontània de moment sembli que en rebutja l'ús, com ens demostra Enric Gomà, en un llibre bàsicament humorístic, on recull com a errada l'ús d'aquest pronom en una frase tretada d'un catàleg:

«[...] *Quins deu llibres salvaries d'un incendi? Probablement aquest seria un d'ells.*

Ens fa l'efecte que la manera més usual de dir-ho seria aquesta altra: *probablement aquest en seria un*. Però potser en els temps que corren ja no és així. Ara bé, el cas esmentat probablement és una faixa traduïda del castellà, que deuria dir, és només una hipòtesi: *probablement éste seria uno de ellos*. A l'hora de traduir, ho deuriem fer amb el traductor electrònic de «El Periódico de Catalunya», aquell que tradueix *judías verdes* per *jueves verdes* (GOMÀ, 2004: 104).

Per tal de raonar i demostrar que efectivament aquest ús en català no és genuí i que no s'adiu amb l'estructura pròpia de la llengua catalana, haurem de fer una mirada ràpida al que n'han dit els gramàtics de més reconegut prestigi i després estudiar a fons aquest tipus d'estructures.

2. QUÈ EN DIUEN ELS GRAMÀTICS?

Badia i Margarit diu que en les frases citades [5] i [6] el complement preposicional ha de ser substituït pels pronoms *en* i *hi*, però no

parla dels altres casos, malgrat que deixa clar que el pronom *ell* no pot representar inanimats.

«En principi, els pron. *ell, ella, ells, elles* no es refereixen a coses, sobretot quan són termes de relació prepositiva. Hi ha una raó d'estructura que ho justifica: l'existència dels pronoms febles *en* i *hi*. Ambdós pronoms són vehicle adequat i expressió genuïna per a resoldre aquestes referències a les coses que sorgeixen en la comunicació lingüística, quan són, com dic, complements preposicionals. [...] El fet de disposar d'aquestes dues formes febles té com a conseqüència que la llengua pugui reservar els pron. *ell* (i flexió) per a representar els éssers animats, tot barrant-los el pas a la funció de representar éssers inanimats.» (BADIA, 1994: 460).

Joan Solà ja s'adona del problema i fa algunes afirmacions força importants per al nostre estudi:

«Crec que el problema d'ús o abús dels possessius i dels pronoms forts en lloc de pronoms febles afecta, en principi, tant la referència a persones com a no persones, però és cert que en el segon cas el fenomen és molt més ingrati» (SOLÀ, 1978: 36)

«Com que el pronom sempre recolza en un verb, podria ser que la possibilitat de la presència del pronom *en* en aquest cas que ens ocupa depengués, almenys en bona part, del tipus de relació que pogués establir amb el verb. De vegades sembla que hi influeix la manera d'ordenar la frase, la complexitat de la frase, etc.» (SOLÀ, 1978: 30)

Així, ja ens deixa entreveure que l'ordre de la frase catalana segurament té una estructura diferent del que té en llengües que no es recolzen tant en els pronoms clítics. En un estudi posterior, Solà només amplia allò que ja havia insinuat, afegint-hi nombrosos exemples classificats, amb gran varietat d'estructures, però sense introduir-hi cap argumentació nova. Diu que aquest fenomen «no fa sinó guanyar terreny probablement pel model castellà, que admet la construcció» (SOLÀ 1994: 195). Sense fer-ne una anàlisi gaire detallada, Camps, Ruaix i alguns altres gramàtics també coincideixen en la conveniència d'evitar aquest ús (CAMPS, 1994: 236; RUAIX, 1998: 98; BADIA *et al.*, 1997: 207; BADIA *et al.*, 1998: 91).

Júlia Todolí també tracta aquesta qüestió a partir de l'estudi fet per Solà, i fa una descripció detallada del fenomen, però sense resoldre el problema (TODOLÍ, 2002: 1369).

Abelard Saragossà intenta anar més al fons de la qüestió a partir de l'estudi de la validesa de la distinció +/- humà referida als pronoms forts (ens hi referirem més avall) i reconeix que els usos actuals del pronom *ell* com a no humà són «una pràctica escrita parcialment reculista, ja que no rarament no solament esdevé servil del castellà, sinó que també (i sobretot) s'allunya i s'encabota contra la llengua col·loquial i la llengua normativa, aquesta volta sortosament agafades de la mà» (SARAGOSSÀ, 1993: 227). Saragossà, per tant, està d'acord amb l'opinió majoritària a rebutjar l'ús d'aquest pronom referit a no humans.

L'únic que sembla que no està d'acord amb el fet que calgui evitar aquest ús és Jané (2001: 23) i ho argumenta mitjançant exemples de la llengua escrita. En un altre treball (JANÉ, 2004: 24) es basa en la jurisprudència de Pompeu Fabra, sense citar enlloc que gran part de les entrades del diccionari són redactades pels seus col·laboradors (sobretot Josep Miracle) d'acord amb la redacció d'un gran nombre de diccionaris catalans i d'algunes altres llengües, ni la urgència amb què es feia aquesta obra que havia de tenir un caràcter provisional (mentre no es publicués el diccionari de l'Institut). Amb això intenta rebatre les conclusions a què arriba l'estudi fet per Vallcorba a la mateixa revista «Llengua Nacional». Però Vallcorba, pels mateixos motius expressats per Saragossà quan diu que la llengua escrita s'allunya de la llengua col·loquial i genuïna, no està d'acord amb la validesa dels exemples aduïts per Jané. Per l'una banda, en els exemples medievals hi ha encara construccions llatinitzants, i per l'altra, en els exemples moderns n'hi ha d'espanyolitzants i, fins i tot, molts que són gal·licisme.

Jaume Vallcorba i Rocosa és qui més sembla haver investigat a fons el problema, en un estudi que cerca l'origen del conflicte a partir de la diferent evolució de les llengües catalana i castellana, mitjançant l'anàlisi de textos medievals en ambdues llengües, fins a arribar als usos actuals.

Com ha apuntat Badia i Margarit i com fa veure Vallcorba, sembla que un dels motius de la agramaticalitat de les estructures anafòri-

ques estudiades es deu al fet que «[...] durant el segle xv, el castellà abandona l'ús dels pronoms *en* i *hi*, i passa a fer servir les citades locucions equivalents» (VALLCORBA, 1999a: 22). Cal tenir en compte, però, que a diferència del català, ja en els textos antics el castellà alternava els pronoms adverbials amb les locucions preposicionals formades amb el pronom *él*.

Per això, quan el castellà perd definitivament l'ús dels pronoms adverbials anafòrics, se serveix únicament per les altres expressions equivalents, formades amb el pronom *ell* referit a inanimats, que ja s'usaven en els textos més antics. Però això no passa en els llibres catalans analitzats per Vallcorba, on «les locucions amb el pronom *ell*, que s'usen només referint-se a persones, tenen una finalitat no pas substitutòria del nom: pretenen sols assenyalar que el referent és una persona determinada» (VALLCORBA, 1999b: 14). La contraposició, doncs, entre el català i el castellà és ben clara. Segons Jaume Vallcorba, no és fins al segle xix que comencen a generalitzar-se les construccions amb *ell*, però sobretot en les persones que havien rebut una formació castellana.

«Tanmateix, a mitjan segle xix, hi ha una forta interferència del castellà —força en els lletraferits pel que fa a l'aspecte adverbial que ara estudiem—, consistent, fins i tot, en l'ús, als escrits, del pronom personal de tercera persona referint-se a coses. No obstant que la interferència del castellà afectà aquells lletraferits, el cas és que de les dades del buidatge s'aprecia que l'acció interferidora arribà poc a la llengua de les obres de teatre de la segona meitat del segle xix [...] i per això creiem que era, de fet, inexistent o, si de cas, ínfima, en el llenguatge oral del poble» (VALLCORBA, 1999b: 14)

Així, sembla clar que la interferència del castellà (i segurament també del francès i l'anglès) fa que actualment s'estiguin, cada cop més, generalitzant les expressions anafòriques amb el pronom *ell* referit a inanimats.

Un cop establerts els antecedents, es dedica a analitzar les construccions amb els pronoms *en* i *hi* del català actual i la funció anafòrica d'aquests pronoms. Cal destacar que les anàfores catalanes *en* i *hi* sempre han d'anar lligades al verb, mentre que l'anàfora *ell* va des-

l·ligada del verb. Això fa que les construccions de les frases catalanes i castellanes difereixin totalment: mentre que el català lliga les anàfores amb un verb, el castellà (i també l'anglès) les lliga amb un substantiu.

En l'anàlisi detallada de la construcció de partitiu catalana, Vallcorba també arriba a una conclusió que serà molt important per a la nostra explicació i a què més endavant ens haurem de referir:

«Resta clar que en català el quantificador, tot sol, sense *ell* ja és anàfora i que, diferentment, en castellà el quantificador no és anafòric i que, per això, cal que l'acompanyi l'anàfora *de él* (per ex., *muchos de ellos*), que fins i tot pot referir-se a coses.» (VALLCORBA, 2000a: 21)

Tot aquest galimaties, però, sembla que ja ens ve del llatí. En les gramàtiques llatines se'ns explica que *ILLE* és el demostratiu de la 3a persona però que també es fa servir com a pronom personal de 3a persona, sobretot en nominatiu. De fet el llatí no tenia pronom personal de tercera persona i ho suplïa mitjançant els demostratius. En canvi, sí que tenia pronom de 3a persona reflexiu: *SE*.

Aquest mateix problema es va traslladar a les llengües romàniques, que van haver d'adaptar el demostratiu com a pronom personal de tercera persona. Aleshores és possible que algunes llengües com l'espanyola mantinguessin l'ús dels pronoms personals referides a coses, heretada del llatí, a causa que no disposava d'altres eines millors per a suplir-ho, i que una altra com el català abandonés aquest ús i fes servir el pronom de tercera persona només per a referir-se a persones, oblidant l'antic ús com a demostratiu.

Vegem el que diu Roca i Pons respecte al que va fer la llengua castellana:

«La denominación *personales* sólo está parcialmente acertada, pues existen formas que no designan necesariamente a personas, o a seres personificados. Así, en español, vemos como las dos primeras personas son realmente personales, pero no la tercera, que puede designar también seres no personales.

[...] Sólo los pronombres de primera o segunda persona suelen ser verdaderamente personales, pues para la tercera persona suele emplearse alguna forma demostrativa —o por lo menos originariamente de-

mostrativa, como en español— que no se limita a la designación de personas y presenta, además, otras características formales muy definidas. Así, frente a la inmovilidad general respecto al género de las dos primeras personas, encontramos formas genéricas distintas en la tercera, de acuerdo con su naturaleza u origen demostrativos.

[...] Obsérvese, finalmente, en español, la existencia de una forma para el neutro en la tercera persona del singular: *ello*, de modo paralelo a otras formas pronominales neutras, como *esto*, *eso*, *aquello* o el artículo neutro *lo*. Las formas neutras constituyen una característica pronominal, si exceptuamos la del artículo, que guarda una indudable relación con los pronombres demostrativos» (ROCA I PONS, 1970 [1960]: 187-188).

Ja hem vist que en llatí sí que existia el pronom de tercera persona reflexiu, normalment sempre referit al subjecte de la mateixa frase tal com expliquen les gramàtiques llatines. I la reciprocitat d'una acció es marcava amb la forma *inter se*. Aquest pronom reflexiu llatí, en la forma de datiu, SIBI, va donar lloc al pronom *si*. Això ens porta un altre problema: marcar la distància de separació entre l'ús de *si* i *ell*, en les frases reflexives i recíproques. Pompeu Fabra es limita a dir el següent:

«En casos com els següents és preferible el pronom *ell* al reflexiu *si*: *parlaven entre ells*, preferible a: *parlaven entre si*. / *Vuit i quinze són dos nombres primers entre ells* [francès: *premiers entre eux*], preferible a: *Vuit i quinze són dos nombres primers entre si* [castellà: *primos entre si*.]» (FABRA, 1981[1918]: 60)

Ruaix, Riera i alguns gramàtics més també estan d'acord amb aquesta mateixa recomanació, únicament justificada per la comparació amb el francès. Però aquest consell, que Ruaix justifica per la necessitat de diferenciar les frases reflexives de les recíproques (RUAIX, 1995: 33), no ha estat gaire seguit, tal com reconeix el mateix autor. Júlia Todolí s'adona del problema i dona com a acceptables les dues opcions, alhora que remarca les divergències existents entre els diversos gramàtics a l'hora de resoldre-ho (TODOLÍ, 2002: 1370).

Vallcorba argumenta en contra de la preferència de Fabra per l'ús del pronom *ell*, estudiant l'evolució del francès i assenyalant que no és

la mateixa que la del català (VALLCORBA, 2000c: 19). En francès l'ús del pronom *per* a referir-se a inanimats és del tot inevitable des del moment que a causa dels canvis fonètics de les formes verbals el subjecte no pot ésser mai omès. Això fa que tot el sistema lingüístic del francès canviï i que els pronoms *lui*, *leur*, *elle* o *eux* es refereixin també a coses. Però aquest fenomen en català no ha succeït, per la qual cosa l'argumentació de Fabra en què compara el català i el francès li sembla que no és gaire adequada.

3. ANÀLISI

Primer de tot podem constatar que hi ha força acord entre els gramàtics en el fet de considerar que la construcció anafòrica amb el pronom *ell* amb referents no humans no és genuïna, per tal com és el producte d'una interferència del castellà, i que ens fa desaparèixer les construccions genuïnes catalanes amb els pronoms febles, sobretot *en* i *hi*.

En el fons, però, usar *ell* o usar *hi* o *en* no és una qüestió de tria estilística. Si ho fos, res a dir-hi. El problema és que ens trobem davant d'un element nuclear de la sintaxi catalana. El cor de la llengua, en definitiva. I si admetem els usos amb *ell* estem, senzillament, trabucant l'estructura sintàctica de la llengua; que vol dir trabucar-ne l'essència. Per això, ens cal analitzar més a fons el fenomen i veure'n totes les implicacions que se'n deriven.

3.1. *El tret +humà i les personificacions*

Abelard Saragossà intenta de resoldre el problema amb l'estudi del tret semàntic +/- humà. Segons Saragossà, els canvis en la visió del món han tingut implicacions en la llengua: «la tendència de passar de tenir el món com a centre a tenir-hi la persona i la societat, fa que hi haja la tendència a passar de l'oposició +/- animat a +/- humà» (SARAGOSSÀ, 1993: 211-227). Saragossà arriba a la conclusió que «el nostre poble està passant de l'oposició *animat* / *no animat* (= animals /

coses) a *humà / no humà* (= persones / no persones), i com a conseqüència ha reservat el pronom *ell* per a les persones». A més, afirma que, en aquest aspecte, la causa de la separació entre llengua escrita i llengua col·loquial deu ser la influència del castellà escrit que tots ens veiem obligats a usar.

Seguint la hipòtesi de Saragossà, el pronom *ell* en català només pot referir-se a persones. Això concorda amb el fet que ens resultin tan estranys la major part dels exemples [1-7].

Ara, però, hem de parlar de la possibilitat d'aplicar un recurs estilístic, la personificació, per tal de tractar com a persones alguns noms que, en realitat no ho són. És evident que l'estudi d'un recurs estilístic s'allunya d'allò que són les regles pròpiament gramaticals. Sobre tot en la poesia és on més trobarem aplicat aquest recurs:

- [15] Dolça Catalunya, pàtria del meu cor. Quan de *tu* s'allunya, d'enyorança es mor.⁸
- [16] Per què avui ets tan hermosa, / tan blavosa i aplanada, / mar cantàbrica febrosa / tan sovint, tan agitada? / *Tu* que saps llançar al cel...⁹
- [17] Adéu *tu*, vell Montseny, que des de ton alt palau...¹⁰

Fixem-nos com el pronom de segona persona *tu* és usat per a referir-se no a una persona, sinó a un país, a un mar, a una muntanya. Això mateix no ens ha d'estranyar que passi amb el pronom de tercera persona, cosa que no és una incorrecció sinó un recurs estilístic:

- [18] Arbre sublim! Del geni n'és *ell* la viva imatge: / domina les muntanyes i aguaita l'infinit; / *per ell* la terra és dura, mes besa son ramatge / el cel qui l'enamora i té el llamp i l'oratge / per glòria i per delit.¹¹
- [19] ¿Veus á ponent l'Atlántida per rèbret com s'aixampla? // *Ella* es ton soli digne, sols *ella* es gran com tu.¹²

8. Jacint VERDAGUER, *L'emigrant*.

9. Joan MARAGALL, *Festeig vora la mar cantàbrica*.

10. Bonaventura Carles ARIBAU, *Oda a la pàtria*.

11. COSTA I LLOBERA, *El Pi de Formentor*.

12. Jacint VERDAGUER, *L'Atlántida* (Barcelona, Separando Junxit, 1878), Cant II.

- [20] Clos segellat, oh perfecta estructura / de la mar a Ponent, i a l'alta serra / —Forests dels Pirineus—, on ma gent erra!: *A ella* els cors en la justa futura.¹³
- [21] Nosaltres matem el temps, però *ell* ens enterra.¹⁴

Aquests són usos correctes de pronoms referits a no humans, per tal com es tracta d'un recurs estilístic. Aquesta possibilitat també caldrà tenir-la en compte en fer servir els possessius i pronoms relatius. En tot cas, sempre caldrà que hi hagi una intenció manifesta de considerar i tractar un ésser no humà com si ho fos.

3.2. *El partitiu i la frase catalana a l'entorn del verb*

Un dels trets bàsics del català, tal com explica Vallcorba, és «la contraposició partitiu / enter, que a més es correspon amb la diferenciació indeterminat / determinat, respectivament» (VALLCORBA, 2000a:14).

Segons Fabra podem usar el pronom *en*, representant de les construccions de partitiu, en els casos següents (FABRA, 1966[1956]: 65):

- Quan el complement acusatiu no duu cap determinant.
- Quan forma part del complement acusatiu un mot quantificador.
- Quan representa el terme complementari d'un complement acusatiu, en conjunts com *els racons de la casa* (en *conec tots els racons*) o *les dificultats de l'empresa* (n'*has sospesat totes les dificultats*).
- En determinats casos específics en què el pronom *en* pot representar també el subjecte de la frase.

Els quantificadors que formen part de l'oració de partitiu com a element característic són els següents (VALLCORBA, 2000a: 14):

13. J.V. FOIX, *Sol, i de dol* (Barcelona, Ed. 62, 1981), p. 46.

14. Antoni BOLINCHES, *Mil pessics de saviesa* (Barcelona, Enciclopèdia catalana), p. 38.

- Els numerals ordinals, partitius i collectius.
- Els determinants quantitatius: *quant, tant, poc, bastant, molt, més poc, gaire, més, menys, força, gens, prou, algun*.
- Els conjunts encapçalats per *un, una, uns, unes*: *un munt, una pila, una munió, uns quants...*
- Els quantitatius *gota i mica*.
- Locucions formades per la paraula *part*: *una part, la major part...*

El fet més important per a nosaltres, però, és remarcar que, de la mateixa manera que el pronom *en* i els quantificadors són característics de l'oració partitiva, el verb usat en aquestes oracions és l'impersonal *haver-hi*.

És evident que, si les construccions de partitiu es distingeixen per la presència del pronom *en*, hem de redactar la frase amb un verb que en permeti la presència. Vallcorba ens explica que si bé fins al segle XIV alternen les construccions amb els verbs *ésser* (sense el partitiu *en*) i amb *haver*, a partir d'aquest segle l'ús d'*haver* passa a dominar absolutament.

Així en la qüestió que ens ocupa, l'ús abusiu del pronom *ell* anirà en alguns casos marcat per una redacció calcada de la que fa la llengua espanyola (amb el verb *ésser* i no pas *haver-hi*), cosa que dificulta l'aparició del pronom *en* i ens fa sentir la necessitat d'admetre l'ús del pronom *ell* en unes situacions que no s'haurien donat mai en la llengua tradicional i popular.

- [22] a. N'hi havia *un* de més gros.
b. Había *uno* más grande.
- [23] a. N'hi havia *uns* de més grossos.
b. Había *unos* más grandes.
- [24] a. N'hi havia *molts* de grossos.
b. Había *muchos* grandes.
- [25] a. N'hi havia *pocs* de grossos.
b. Había *pocos* grandes.
- [26] a. *Un* era més gros.
b. *Uno* (*de ellos*) era más grande.
- [27] a. *Uns* eren més grossos.
b. *Unos* (*de ellos*) eran más grandes.

- [28] a. *Molts* eren grossos.
 b. *Muchos de ellos* eran grandes.
- [29] a. *Pocs* eren grossos.
 b. *Pocos de ellos* eran grandes.

La construcció més usada en català és la de les frases [22-25] mentre que en castellà és la de les frases [26-29], ja que en aquesta llengua l'ús del verb *ser* no planteja la desaparició de cap pronom (cosa que sí que passa en català). En català la redacció de les frases [26-29] fa que el pronom *en* desaparegui i la frase catalana se'n ressenti; és aleshores quan ens sembla que tenim la necessitat (que ens hem creat nosaltres mateixos) d'usar el pronom *ell* darrere el quantificador.

Cal dir, però, que no sempre cal emprar el verb *haver-hi*, sovint podem també usar uns altres verbs que ens ajudin a fer servir la construcció partitiva catalana.

Malauradament, mentre que la llengua espontània de la gent continua fent servir el verb *haver-hi* en les frases de partitiu catalanes, els lletraferits catalans, pel fet de tenir una formació espanyola, són els qui cauen més fàcilment en la redacció poc tradicional de [26-29], on la manca del pronom feble els acaba emmenant cap a l'ús del pronom *ell*. Fins i tot els mateixos gramàtics sovint cauen en la redacció de frases d'aquest tipus, influïts per la manera de redactar espanyola. Vegem-ne algun exemple:

- [30] De dues direccions oposades [...], de dues maneres d'ésser oposades [...], de dues maneres oposades d'influir en un resultat [...], *una d'elles* presa arbitràriament i l'altra anomenada negativa.¹⁵
- [31] El català actual té encara altres dues falles; a evitar. *Una_i d'elles_i* és l'ús constant de la combinació els hi»...¹⁶
- [32] Encara que la posició assignada per (205) a aquests especificadors [...] acostuma a coincidir amb la que ocupen en ES, pot donar-se el cas que *algun d'ells* aparegui intercalat entre un auxiliar i el verb principal de la construcció.¹⁷

15. (DIEC) IEC, *Diccionari de la llengua catalana* (Barcelona, 1995), p. 1457.

16. J. MIRACLE, *op. cit.*, § 185.

17. S. BONET i J. SOLÀ, *Sintaxi generativa catalana* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986), p. 101.

Evidentment, en una redacció que respectés la construcció de partitiu catalana hi haurien dit:

- [33] ...*se'n pren una* arbitràriament i s'anomena l'altra, negativa.
 [34] ...*N'hi ha una* que consisteix en l'ús constant de la combinació *els hi...*
 [35] ...pot donar-se el cas que *n'hi hagi* algun que aparegui intercalat...

A més, com a norma general, cal tenir en compte que en català un quantitatiu partitiu que substitueixi el pronom *en* mai no pot començar una frase (VALLCORBA 1978: 155). Per això les frases [33-35] són les que sempre s'han usat en la llengua parlada. No és una frase gaire natural *Molts diuen que...* sinó *N'hi ha molts que diuen que...*

Per una altra banda, ja hem dit que els numerals sempre s'interpreten com a partitius, però si volem que ho deixin de ser, recordem que en català tradicional el recurs més freqüent és afegir-hi el quantitatiu sencer *tots*, o també un altre determinant:

- [36] *Quatre* nois van arribar a casa mullats.
 [37] *Tots quatre* nois van arribar a casa mullats.
 [38] *Els quatre* nois esmentats van arribar mullats.
 [39] *Aquests quatre* nois van arribar mullats.

És molt clar que a [36] entenem que hi havia alguns altres nois, però que només una part (quatre) van arribar a casa mullats; en canvi a [37-39] només parlem de quatre nois, no d'una part d'un grup de nois més nombrós.

Ara bé, quan hem de substituir un complement acusatiu d'una frase que no és partitiva, no cal dir-ho, no farem servir el pronom *en* sinó els pronoms habituals per al complement acusatiu de tercera persona: *el, la, els, les* o bé *ho*. Per tant, en la frase següent, la redacció millor passa per substituir el sintagma enter *cadascun d'ells* pel pronom *els*:

- [40] a. *A continuació tens una sèrie de significants i significats. Relaciona *cadascun d'ells* amb la seva parella.

- b. [...] *Cadascun*, relaciona'l amb la corresponent parella. / Relaciona'ls amb la corresponent parella. / Relaciona'n cada un amb la corresponent parella.

En alguns casos en què el partitiu és una aposició explicativa referida a un nom anterior, en català només ens cal la preposició *de* (BADIA *et al.*, 1998: 91):

- [41] a. Han agafat cinc estrangers, *dos d'ells* italians i *tres d'ells* francesos.
 b. [...] *dos d'italians* i *tres de francesos*.
 [42] a. [...] cinc victòries, *quatre d'elles* consecutives.¹⁸
 b. [...] cinc victòries, *quatre de* consecutives.

3.3. La funció anafòrica

Els pronoms personals de tercera persona són anafòrics, a diferència dels de primera i segona persona que són dítctics. Mentre que «els pronoms de primera i segona persona són emprats per a mostrar les persones participants a l'enunciació [...] els pronoms de tercera persona són els pròpiament anafòrics, ja que remeten a un element aparegut a la frase o discurs amb el qual mantenen una determinada relació semàntica» (RIGAU, 1979: 95).

Una anàfora és un element lingüístic que s'interpreta segons un antecedent o referent. Podem classificar les anàfores des de dos punts de vista: tenint en compte el tipus de relació amb l'antecedent (de referència o de sentit) i segons el lloc on és l'antecedent (anàfores pures i pronominals).

3.3.1. Anàfores de referència i de sentit. L'anàfora zero

Rigau (seguint Frege) distingeix dos tipus d'anàfores: de referència i de sentit.

18. «TV3», 31-VIII-2002.

«Dos o més elements mantenen relació anafòrica de referència si tenen idèntica referència, és a dir, si són coreferencials [...] D'altra banda, direm que dos o més elements mantenen relació anafòrica de sentit si tenen idèntica significació, sense ser, però, coreferencials» (RIGAU, 1979: 96).

La diferència la veurem més clara amb els mateixos exemples de Rigau:

- [43] —Has vist *la Maria*?
—Sí, *l'*he vista.
[44] Jo tinc *gana* i tu també *en* tens.

A [43] *la Maria* i *l'* tenen idèntica referència, són coreferencials, però a [44] *gana* i *en*, malgrat tenir idèntica significació, no són totalment coreferencials, ja que referint-nos a dues persones diferents no es tracta de *la mateixa gana*. De fet, tal com hem vist en el capítol anterior, això és el que passa en els partitius, on la relació anafòrica és de sentit, ja que el pronom *en* no es refereix a la totalitat de l'antecedent sinó només a una part. Per tant, el català fa servir molt més aquest tipus d'anàfora que no pas la llengua castellana.

Segons Rigau també existeix una *anàfora zero* o *el·líptica*, en què l'element anafòric d'una frase o discurs es caracteritza per la manca de realització morfemàtica superficial. Això ens podria explicar la relació anafòrica dels quantitius, que en català no tenen la necessitat de la presència del pronom anafòric *ell*:

- [45] [^{SN}_i En Pere] ha promès que [^{SN}_i Ø] vindrà.
[46] Vaig collir [^{SN}_i les pomes]. [^{SN}_i Totes Ø] eren podrides.
[47] Vaig collir [^{SN}_i les pomes]. [^{SN}_i Una Ø] era podrida / N_i 'hi havia [^{SN}_i una Ø] de podrida.

Primer de tot, veiem clarament com a [47] hi ha una relació anafòrica de sentit, ja que la referència entre *les pomes* i *una* no és la mateixa. Per això mateix, en castellà hi ha la preferència d'usar el pronom personal convertint així, aquesta construcció en una anàfora de referència. El català, en canvi, ja disposa d'uns pronoms que estableixen aquesta relació anafòrica de sentit i una estructura d'aquest tipus no

representa cap problema per al sistema gramatical català. Això també fa que el català usi més les anàfores zero i no senti la necessitat d'introduir-hi un pronom personal ni a [46] ni a [47], on el quantificador tot sol pot encapçalar la relació anafòrica.

Vegem com en català els quantificadors no necessiten cap altre mot per establir la relació. En veurem alguns casos de sintagmes enters, amb els quantitius enters *tot* i *cadascun*, i alguns altres amb quantitius i indefinits, tot i que ja hem vist que en les estructures de partitiu catalanes sovint és millor una redacció diferent amb *en*.

- [48] *Els parlars occidentals, en canvi, distingeixen normalment *una preposició de l'altra*_i; segons determina la normativa —distingint la semàntica que *cadascuna d'elles*_i; aporta al discurs...¹⁹
- [49] *pla1 m. En geom., superfície; tal que si tracem una recta que passi per dos qualssevol dels seus punts, aquesta es troba *tota ella*_i; continguda en la dita superfície.²⁰
- [50] *El treball reflecteix una excitant trobada de posicions d'indiepop i techno-dance al llarg de nou peces,_i *algunes*_i; *d'elles*_i; repetides en diferents remescles.²¹
- [51] *Nom d'un gran nombre d'espècies_i; de molluscs cefalòpodes [...]; *moltes d'elles*_i; comestibles.²²

En aquestes frases, en català, si no és que estilísticament hi apliquem el recurs de la personificació (tal com hem explicat en l'apartat 3.1), l'anàfora *ell* hi és innecessària. Per a redactar millor aquestes frases, per tant, unes vegades caldrà deixar el quantificador sol i unes altres canviar el quantificador per un mot corresponent (*totalment*, *de cap a cap*, *tota sencera...*).

- [52] [...]distingint la semàntica que *cadascuna* aporta al discurs...
- [53] [...] aquesta es troba *tota* / *totalment*/*tota sencera* continguda en la dita superfície.

19. Joan BELTRAN i Josep PANISELLO, *Cruïlla. Curs de llengua* (Benicarló, Alambor, 2002), p. 674.

20. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *op. cit.*, p. 1422.

21. «Avui», 11-IX-1996.

22. Pompeu FABRA, *Diccionari general de la llengua catalana* (Barcelona, Edhasa, 1993, 30a ed.), p. 1356.

- [54] [...] *algunes*, repetides en diferents remescles.
 [55] [...] *moltes*, comestibles.

En castellà (a més de no tenir els pronoms *en* i *hi*), si bé els numerals poden per si sols encapçalar un sintagma amb una anàfora zero, sembla que en la major part dels casos s'evita l'anàfora zero i la major part de quantitatius i indefinits cerquen el suport del pronom personal com a element anafòric. Per tant, el sistema lingüístic castellà ha desenvolupat el mètode (tenint en compte que no tenen l'alternativa catalana de la construcció partitiva amb *haver-n'hi*) d'afegir l'anàfora *ell* darrere dels quantificadors. I aquest sistema l'ha fet general de tal forma que quan hi ha un quantificador al qual potser no li caldria l'anàfora *ell*, molt sovint, segurament per simetria, també s'hi afegeix.

- [56] a. *Unos* eran de madera. [muebles]
 b. *Todos* eran de madera.
 c. *Muchos* eran de madera / *Muchos de ellos* eran de madera.
 d. *Bastantes* eran de madera / *Bastantes de ellos* eran de madera.
 [57] a. *Unos* eran caros
 b. *Todos* eran caros
 c. *Muchos* eran caros / *Muchos de ellos* eran caros.
 d. *Bastantes* eran caros / *Bastantes de ellos* eran caros

En català hi ha una tendència moderna a afegir-hi el pronom *ell*, malgrat no tenir-ne necessitat, per mimetisme amb el que fa la llengua castellana. Quan ens referim a persones, malgrat que *ell* sigui lícit referit a persones, sovint és un reforç innecessari i que en alguns casos també ens amaga l'estructura partitiva pròpia del català.

- [58] a. 'Els àngels, són bons, val a dir que una mica hipòcrites. *Un_i d'ells_i*, el més voluminós, se'm va acostar i em va repassar els pecats.²³
 b. Els àngels, són bons, val a dir que una mica hipòcrites. *Un_i* el més voluminós, se'm va acostar i em va repassar els pecats (O millor: *N'hi hagué un*, el més voluminós, que se'm va acostar...)

23. Ada CASTELLS, *Mirada* (Barcelona, Empúries, 2001), p.18.

Per tal de comparar amb el que fa l'espanyol i comprovar si pot haver influenciat en el català, hem traduït la frase anterior:

- [59] a. ³Los ángeles_i son buenos, y tal vez un poco hipócritas. *Uno*_p, el más voluminoso, se me acercó y me hizo repassar los pecados.
 b. Los ángeles_i son buenos, y tal vez un poco hipócritas. *Uno de ellos*_p, el más voluminoso, se me acercó y me hizo repassar los pecados.

En català vegeu que el pronom *ell* és un simple reforç del valor anafòric, però en podem prescindir fàcilment. En tot cas, aquí es tractaria més d'un ús abusiu del pronom *ell* que no pas d'una incorrecció. Ja ho intuïa Solà quan deia que «el problema o abús dels pronoms forts afecta, en principi, tant la referència a persones com a no persones» (SOLÀ, 1978: 36).

Per acabar d'assegurar que l'estructura de la frase castellana i catalana és diferent, fixeu-vos com en la traducció al castellà d'una frase catalana, sembla més necessari introduir-hi el pronom personal que en català no calia:

- [60] a. Y fentli de corona, ja hi veu, abans de gayre, / les d'or oviradores taronges grogüejar, / com si brillant *quiscuna* fos altre sol que en l'ayre / sortís de les onades lo mon á enlluhernar.²⁴
 b. Y, corona formándole, divisa en breve amarillear las llamativas naranjas de oro, cual si *una de ellas* fuese nuevo rutilante sol saliendo de las oleadas del aire á deslumbrar el mundo.

3.3.2. Anàfores pures i pronominals

Distingim, d'acord amb la teoria de Noam Chomsky, exemplificada en català per Sebastià Bonet (BONET i SOLÀ, 1986: 252), uns altres dos tipus d'anàfores: les anàfores pures, que tenen el referent dins la frase (intern), i els pronominals, que tenen el referent fora de la frase a què pertanyen (extern).²⁵ Vegem la diferència entre les oracions se-

24. J. VERDAGUER, *op. cit.*, p. 83.

25. Cal no confondre'ns, ja que fins ara amb el nom d'*anàfores* ens hem referit tant a les anàfores com als pronominals. Per això, quan parlem d'anàfores si ens re-

güents, on el pronominal *el* no pot cercar el referent dins de la mateixa frase, contràriament al que passa amb l'anàfora *es*, que cerca el referent dins la mateixa frase. Aquest fet tindrà importància quan parlem del pronom reflexiu *si* contraposat a *ell*.

- [61] a. La Maria_i; no la_i mirà en cap moment.
b. La Maria_i; no es_i mirà en cap moment al mirall.

Ja hem vist en l'apartat anterior que l'estructura de la frase en català i castellà difereix; però també és important de remarcar que el sistema de pronoms anafòric català és diferent del sistema castellà. Recordeu que ja Roca i Pons assenyalava que el castellà potser ha mantingut l'ús llatí com a demostratiu del pronom *él*, i que una prova d'això és el manteniment del pronom *ello* neutre, referit a coses i no a persones (ROCA I PONS, 1970). En canvi, en català aquest pronom neutre no existeix segurament perquè ha perdut l'ús del pronom *ell* com a demostratiu, fet afavorit per la presència dels pronoms *en* i *hi* que molt sovint el poden suplir. La necessitat de la llengua castellana d'*ello* ve determinada per la manca dels pronoms clítics corresponents. En català, però, el fet que no tinguem un pronom personal fort referit a coses, ja ens dóna una idea que per al català no era necessària aquesta relació anafòrica. Vegem la traducció donada d'algunes frases castellanes amb aquest pronom (*Diccionari Castellà Català*, 1989: 555):

- [62] a. No hablemos más *de ello*.
b. No *en* parlem més.
[63] a. No creo *en ello*.
b. No *hi* crec (o no crec *en això*).

Vegem també com es tradueixen al castellà algunes frases catalanes amb els pronoms *en* i *hi* (*Diccionari Català Castellà*, 1987).

- [64] a. Tinc molts llibres, la meva cambra n'és plena.
b. Tengo muchos libros, mi cuarto está lleno *de ellos*.

---

ferim a anàfores pures, no pronominals, explicitem que són internes o de referent intern.

- [65] a. No *en* parlem més.
 b. No hablemos más *de ello*.
- [66] a. Segur que te'n sortiràs. Només cal que *hi* confiïs.
 b. Seguro que saldràs de ésta, solo hace falta que confies *en ello*.

Si no ens estranya que en traduir el pronom *ello* precedit de preposició hàgim de fer servir un pronom feble, tampoc no ens ha d'estranyar que alguns usos del pronom *él* també els hàgim de traduir pels pronoms *en* o *hi*. Això mateix passa quan, al revés, és traduït al castellà un text català. Vegem-ne uns quants exemples en una versió de l'*Atlàntida* que conté la traducció en castellà:

- [67] a. [...] y verdejant l'Atlàntica planicie ovira lluny, / y'ls hordi rossejar*hi* y esgroguehida xeixa...²⁶
 b. [...] y vislumbra á lo lejos verdeante la atlántica planicie, y *en ella* las rubias cebadas y el amarillento candeal...
- [68] a. Espiro! de ses viles y sos ramats so hereva: / si'ls vols, jo t'*en* faig gracia...²⁷
 b. Espiro! heredera soy de sus aldeas y rebaños: si te placen, *con ellos* te agracio...
- [69] a. [...]com góndola al posar*hi* son timoner los peus.²⁸
 b. [...]como góndola, al poner *en ella* los piés el timonel.
- [70] a. Colón mira l'Atlàntich sense mida, / com si *hi* sentís alguna veu que'l crida.²⁹
 b. Colón contempla el Atlántico sin límites, cual si *en él* percibiese un acento que le llama.
- [71] a. Los munts s'*en* feren faixes, les valls s'*en* coronaren, / vergonya fent als trèmols estels sa brillantor.³⁰
 b. *Con él* ciñeronse los montes, coronaronse los valles, avergonzando con su brillo el de las trémolas estrellas.

De tota manera, aquest fet té més importància que no sembla, ja que *en* i *hi* sempre necessiten el verb (i estableixen una relació amb la

26. J. VERDAGUER, *op. cit.*, ps. 78-79.

27. J. VERDAGUER, *op. cit.*, ps. 66-67.

28. J. VERDAGUER, *op. cit.*, ps. 272-273.

29. J. VERDAGUER, *op. cit.*, ps. 264-265.

30. J. VERDAGUER, *op. cit.*, ps. 68-69.

posició que ocuparia el sintagma corresponent); en canvi, *ell* és un pronominal independent del verb. Això fa que l'estructura de la frase en català i en castellà hagi de ser completament diferent. I com que la relació anafòrica catalana és més complexa, ja que necessita el suport del verb, sovint l'estructura espanyola ens interfereix en la nostra.

- [72] a. [^{SN}_i Les antenes]. Les administracions han acabat regulant-*ne*_i la instal·lació [^{SP}_i SN].
 b. [^{SN}_i Las antenas]. Las administraciones han acabado regulando la instalación [^{SP}_i de ellas].

Tanmateix, cal tenir en compte que no sempre és incorrecte l'ús del pronom *ell* en lloc del pronom partitiu *en*. Quan vulguem destacar-lo per algun motiu, podem fer servir aquest pronom; això sí, referit a humans, en estructures no partitives, en casos en què també s'hi podria fer servir *en*. Fixem-nos com, en el següent diàleg, alternariem *en* i *ell* per raons emfàtiques:

- [73] —Quan en Miquel no hi és, sempre *en* parles malament.
 —M'has entès malament, ara no parlava *d'ell*, sinó *d'ella*.

3.4. *Els pronoms si i ell*

Cal delimitar una diferència clara entre el pronom *si* i *ell*: el pronom reflexiu *si* és una anàfora pura, amb el referent intern, dins la mateixa frase, i habitualment coreferent amb el subjecte; en canvi, *ell* és una anàfora pronominal, amb el referent extern. De fet, les oracions reflexives es caracteritzen precisament pel fet de tenir una anàfora lligada al subjecte: el subjecte és la persona qui fa l'acció i a la vegada la rep:

- [74] La Mònica_i *es*_i renta les mans [^{SP}_i a+SN].

En la frase anterior, veiem que el pronom *es* és coreferent amb la posició de complement datiu, però a la vegada el SN que és el nucli del complement datiu és coreferent amb el subjecte (*la Mònica*). El lloc del SN buit, però, podem omplir-lo amb un sintagma realitzat lèxica-

ment. Aleshores haurem d'escollir entre *a si mateixa* i *a ella mateixa*. Si usem la construcció *a si mateixa* no hi ha cap problema, ja que *si* és sempre una anàfora pura que cerca el referent dins la mateixa frase. En canvi, si fem servir *a ella mateixa*, havíem vist que *ella* era un pronominal que, per tant, no pot trobar el referent dins la mateixa frase. D'aquí ve l'obligatorietat de la presència de l'adjectiu *mateixa* que, en emfasitzar el pronom que acompanya, obliga a cercar-ne un referent determinat, generalment el més proper, de manera que en aquest tipus de frase el pronominal acompanyat de *mateix* es comporta com una anàfora pura, i el referent del sintagma ha de ser el subjecte de la frase i no cap altre (tant si és formada amb el pronom *si* com *ell*). Per això en la llengua parlada ha estat possible de substituir el pronom pròpiament reflexiu *si* per *ell*, ja que dient *a ella mateixa* ja tenim l'adjectiu que ens obliga a cercar el referent dins la mateixa frase.

- [75] a. La Mònica_i es renta les mans *a si mateixa*_i.
 b. La Mònica_i es renta les mans *a ella mateixa*_i.
 c. *La Mònica_i es renta les mans *a ella*_i.

En uns altres casos, el referent més proper és a l'oració principal. Aleshores, *ell* continua actuant com un pronominal, però *mateix* ens obliga que el referent només pugui ser un de determinat, no qualsevol altre:

- [76] a. La Mònica_i pensa que *ella mateixa*_i ho pot adobar.
 b. ^{??}La Mònica_i pensa que *ella mateixa*_j ho pot adobar.
 c. La Mònica_i pensa que *ella*_{i,j} ho pot adobar.

És curiós que en el *DIEC* només diu de *mateix* que és una «forma que, posposada a un pronom o a certs adverbis els emfasitza» (*DIEC*, 1995: 1189). No hi consta, però, cap exemple com [77], on *mateix* no simplement emfasitza, sinó que forma part indestriable del sintagma. Todolí considera *mateix* com una anàfora, cosa que no considerem del tot adequada, ja que aleshores podríem tenir dues anàfores juntes (*si* i *mateix*) o un pronominal (*ell*) i una anàfora junts (TODOLÍ, 1998: 39). A més, en algunes altres oracions no funciona anafòricament, sinó més aviat donant èmfasi al subjecte (*Jo mateix ho faré*). En un treball

posterior Todolí, en canvi, no diu que *mateix* sigui una anàfora sinó que contribueix a reforçar el valor reflexiu de la construcció, i malgrat afirmar que «el pronom *si* apareix quasi sempre acompanyat de l'adjectiu *mateix*», en cap cas assenyala que sigui obligatori (TODOLÍ, 2002: 1354). Fixeu-vos, però, que no en podem prescindir:

[77] *La Mònica_i es renta les mans a *si*_i / a *ella*_i

També sembla possible l'anàfora de referent intern no humà. Com que en aquest cas també va acompanyat de l'adjectiu *mateix*, el pronom *ell* s'ha habilitat com a sinònim de *si*. De tota manera, el pronom caracteritzat per necessitar el referent dins la frase és *si*, per la qual cosa ens sembla més recomanable sobretot tenint en compte que ja hem vist que *ell* en cap més cas s'aplica a no humans.

- [78] a. Enrotllar una corda_i donant-li voltes sobre *ella mateixa*_j.
 b. Enrotllar una corda_i donant-li voltes sobre *si mateixa*_j.
 c. Enrotllar una corda_i donant-li voltes sobre *ella*_j.

Riera (1998) també ens recomana que s'usi *si* i no *ell* referit a coses, i a més ens diu que és obligatori quan el referent és un terme neutre (*res, tot allò que, quelcom...*). També ens remarca que, quan el referent no és el subjecte o un complement verbal sinó un complement nominal, es necessita un pronominal i no l'anàfora *si*.

[79] Autobiografia: biografia d'una persona feta *per ella mateixa* (*per si mateixa).

Això segurament s'hauria d'enllaçar amb el fet que els SPs adjunts queden fora de la teoria del lligam i s'hi necessita un pronominal (DEMONTE, 1991: 194). Això és el que passa a [80]. En canvi, a [81], on sí que és possible l'anàfora, hauríem de justificar que el pronominal *li* en possibilita d'alguna manera l'aparició.

- [80] En Lluís va veure un ocell *al costat d'ell* (**al costat de si mateix*).
 [81] Enrotllar una corda_i donant-li_j voltes sobre *si mateixa*_j.

En una frase recíproca també sembla possible d'usar aquests mateixos pronoms. Les frases recíproques, de fet, es poden interpretar com un subtípus de les oracions reflexives, en què el subjecte, a més de ser coreferent amb el complement verbal, és format per dues o més persones que s'intercanvien l'acció. Per diferenciar una frase reflexiva d'una de recíproca, mentre que en les reflexives hi podíem afegir una anàfora de referent intern formada amb l'adjectiu *mateix*, a les recíproques podem afegir-hi les anàfores *l'un a l'altre* [82a, 83a] o també l'expressió genuïna *ells amb ells* [84] (BADIA *et al.*, 1998: 92).

Però en lloc de fer servir una anàfora composta per dos elements (fet que marca la reciprocitat de l'acció) podem fer servir l'expressió *entre si* o *entre ells* [82b, 83b], on la preposició distributiva *entre* —d'acord amb el que diuen els diccionaris normatius (DIEC, 1995: 729)— expressa una relació de reciprocitat on els subjectes es distribueixen alternadament el paper d'agents i complements, mentre que el pronom indica la referència anafòrica.

- [82] a. [^{SN}_i En Manel i la Mònica] sempre es_i barallen [^{SN}_i *l'un amb l'altra*] / [^{SN}_i *ell amb ella*].
 b. En Manel_i i la Mònica_j es barallen_{ij} [^{SP}_{ij} *entre ells*] / [^{SP}_{ij} *entre si*].
- [83] a. [...] a l'època en què es van conèixer, [^{SN}_i Ø] es necessitaven [^{SN}_i *l'un a l'altre*].³¹
 b. [...] [^{SN}_i Ø] es necessitaven [^{SN}_i *entre ells*] / [^{SN}_i *entre si*]
- [84] I era tan forta la dèria que els trasbalsava el pensament, que havien de fer esforços per [_i Ø] dissimular-se-la [^{SN}_i *ells amb ells*] quan se trobaven amb altres colles.³²

En aquesta ocasió, però, hi ha un problema afegit: si fem servir el pronom *ell*, ja hem vist que és un pronominal *i*, per tant, sense l'adjectiu *mateix*, no hauria de poder tenir com a referent el subjecte de la mateixa frase. Però el cas és que sí que *entre ells* en aquest cas l'interpretem com a coreferent amb el subjecte (potser a causa de la presència del pronom *es*, que ajuda a interpretar-lo com una anàfora inter-

31. Baltasar PORCEL, *El divorci de Berta Barca* (Barcelona, Proa, 1989), p. 98.

32. Raimon CASELLAS, *Els sots feréstecs* (Barcelona, Selecta, 1947), p. 17.

na). En canvi, en algunes altres frases en què no hi ha el pronom feble *es*, el pronom fort *ell* manté inalterable la característica de cercar un referent extern. Per això, segurament en la llengua parlada hi ha una certa preferència a usar més *entre si* que no pas *entre ells*, perquè el pronom *si* és molt més precís i més clar quan volem que el referent sigui dins la mateixa frase. Així, podríem tenir una frase on no sabéssim amb seguretat quin és el referent autèntic, sobretot quan el referent no són persones sinó coses i no hi ha tampoc un pronom feble adjunt al verb que marqui el caràcter recíproc de la frase:

- [85] a. ?Parlem dels nombres enters_i. Vuit i quinze_j són dos nombres primers *entre ells*_{i/(j)?}
 b. Parlem dels nombres enters_i. Vuit i quinze_j són dos nombres primers *entre si*_i.

Com ja hem vist, Ruaix seguint una recomanació de Fabra, advoca per usar *ell* en les oracions recíproques, malgrat que Ruaix mateix reconeix que aquesta recomanació «avui dia no és gaire seguida, no sabem si per ignorància de la norma o perquè alguns no la creuen justificada» (RUAIX, 1995: 33). Curiosament, Riera diu precisament el contrari quan afirma que «en la llengua popular hi ha una tendència espontània a fer servir *ell* (i flexió), perquè *si* és un terme polisèmic i perquè té un aire culte» (RIERA, 1998). Nosaltres no volem polemitzar entorn de quines són les tendències de la llengua popular i de l'escripta (sotmeses a influències molt fortes per part del francès i el castellà), però entenem que les recíproques són un subgrup de les reflexives i que l'ús de *si* hi està plenament justificat, sobretot en aquells casos en què el verb no porti un pronom reflexiu que pugui assenyalar el tipus de relació anafòrica. També Saragossà, a fi de «preservar l'associació popular *ell*-no humà» recomana d'usar *si* per als usos reflexius i recíprocs amb referent no humà (SARAGOSSÀ, 1991). Ara bé, quan ens referim a persones, cal defensar també l'ús genuí de l'anàfora típica de l'expressió de reciprocitat: *l'un a l'altre*.

A més de la tria entre *si* i *ell* en les frases reflexives i recíproques, és curiós que gairebé ningú no parla dels casos en què aquest pronom, acompanyat de *mateix*, es fa servir per a referir-se a no humans, però

sense dependre de cap verb. En les frases [86 i 87], *si* no té un sentit reflexiu; de fet, ni va referit a una persona, ni és pròpiament un argument verbal. D'entrada, pel significat sembla que aquesta expressió *en si* (*mateix*) ocuparia la posició d'adjunt:

- [86] [...] el que la filosofia és o hauria de ser, és *en si* (*mateix*) una qüestió filosòfica.
 [87] Per consegüent, en lloc d'estudiar l'individu *en si* (*mateix*), l'antropologia social tracta de conèixer-lo...

En aquest tipus de frases, on fem servir *si* com una anàfora, referida al subjecte o a un altre component de la frase mateixa, també hi ha qui tendiria a fer-hi servir *ell* (*mateix*), malgrat que ja hem vist que el pronom *ell* no hi sembla adequat en català, per tal com sempre es refereix a persones. Júlia Todolí en diu el següent:

«La forma *si* apareix també en contextos no reflexius, en combinació amb determinats verbs com *tornar en si* [...] i amb determinades locucions preposicionals com *de per si*. En funció de complement d'un nom i combinat amb la preposició *en*, aquest pronom té un significat equivalent al de l'expressió *considerat objectivament*; p. ex.: *Aquesta imatge, en si, no vol dir res.*» (TODOLÍ, 2002: 1354)

En el *DIEC*, del mot *si* només diu que és la «forma corresponent al pronom reflexiu i recíproc de tercera persona quan forma part d'algun sintagma preposicional» (*DIEC*, 1995: 1670); en el *GD62*, curiosament, la definició és gairebé idèntica, però sense parlar de «reflexiu o recíproc», i en el *GDLC* hi afegeix unes altres accepcions, en general coincidents també amb el *GD62*:

«**2. de (o per) si mateix** Per la pròpia virtut o força. **3. en si** FILOS Expressió que indica la realitat objectiva, material, en tant que independent del subjecte humà i del seu coneixement d'aquesta realitat. **4. entre si** Entre ells amb valor recíproc. **5. fora de si** Fora del seu seny, alienat per una emoció, un dolor, una alegria, etc. **6. per a si** FILOS Expressió que indica la realitat en tant que subjectivitat, mediació reflexiva o negació de l'*en si*. **7. tornar en si** Tornar a l'estat anterior d'ús dels sentits, després d'un desmai, etc.» (*GDLC*, 1998: 1536).

Sense tenir cap altra opinió sobre aquest ús, propi de la filosofia, tal com diu el *GDLC*, ens acollim a aquesta accepció per preferir l'ús de les locucions formades amb *si* (*mateix*) i que ens ajuden a evitar *ell* referit a no humans.

En algunes altres llengües no tenen aquest problema, ja que diferencien un pronom per a coses (*itself*) i un altre per a persones (*himself / herself*). Potser en català per a aquest ús, propi del llenguatge tècnic, hauríem d'establir aquesta mateixa diferenciació amb les formes *si* (*mateix*) per a coses i *ell* (*mateix*) per a persones. Però que la qüestió no és clara ho demostren els exemples del *DIEC*, que usen *ell mateix* allà on nosaltres preferiríem *si mateix* o, en una forma molt més col·loquial i genuïna, *tota sola*:

- [88] *inèrcia* f. Propietat de la matèria de no poder *per ella mateixa* modificar el seu estat de repòs o de moviment.
- [89] *noümen* m. En la fil. kantiana, realitat intel·ligible *en ella mateixa*, però incognoscible per l'home, que no posseeix intuïció intel·lectual; la cosa *en ella mateixa*, contraposada a la cosa tal com apareix, al fenomen.
- [90] *metasèmia* f. Canvi que es produeix en les llengües a conseqüència de l'anàlisi metalingüística, la qual comporta una interpretació o reinterpretació de la matèria de la llengua segons determinats models *d'ella mateixa*.

3.5. La relació amb els pronoms possessius

Una de les solucions emprades per a evitar aquest *ell* ingrat és la substitució per un possessiu. Però aquesta és realment una solució vàlida i genuïna?

L'ús dels possessius, de la mateixa manera que el dels pronoms personals, no ha estat estudiada per gaires lingüistes, i els qui en parlen es limiten els uns a advertir de la incorrecció d'uns determinats usos dels possessius i els altres a fer un llistat d'exemples sense arribar a conclusions determinants.

Tant Badia i Margarit, com J. M. Brucart adverteixen que l'ús dels possessius en català és més restrictiu que en algunes altres llengües:

«Un ús moderat del determinant de possessió (en el sentit d'evitar determinades construccions pleonàstiques) s'adiu bé amb l'estructura i funcionament de la llengua catalana. Si, de més a més, una manera genuïna de dir ens defensa contra un possible anglicisme sintàctic, val la pena d'aferrar-nos-hi». (BADIA I MARGARIT, 1994: 507)

«Els possessius estan estretament relacionats amb els pronoms personals: a) són arguments; b) manifesten flexió de persona i tenen naturalesa dística o anafòrica, i c) actuen com a pronoms personals en genitiu (*la casa d'ell = la seva casa*)» (BRUCART, 2002: 1496).

«Com passa amb les formes tòniques d'aquests [dels pronoms personals], el català tendeix a restringir l'ús dels possessius, sobretot quan es refereixen a ens inanimats o no personals». (BRUCART, 2002: 1510).

Exemplificant això, Enric Gomà fa broma de l'ús exagerat dels possessius, arran de l'avis d'una estació de la Renfe:

«Es prega comprovin els seus bitllets abans de retirar-se (sic) de la taquilla.»

Ho remarquen, *els seus* bitllets. La companyia ens adverteix que no cal que arrenquem de les mans els bitllets dels altres usuaris, que no els furguem les butxaques o que no els prenguem la cartera. Només hem de comprovar els nostres bitllets. Fan bé de dir-ho, perquè de vegades, a les cues eternes de les taquilles ferroviàries, fastiguejats i marejats per la cantarella dels altaveus, ens assalta la temptació de comprovar els bitllets dels altres usuaris, encara que s'hi resisteixin amb violència» (GOMÀ, 2004: 95).

En llengua castellana, Alberto Costa diu que el possessiu és el dístic personal en forma adjectiva. Així, enfront dels dos recursos de la llengua per a adscriure una idea a una altra, en un cas es fa servir el mecanisme lèxic (amb els possessius, uns adjectius que expressen la persona) i en un altre cas el mecanisme gramatical (fent servir un sintagma format per la preposició *de* i el substantiu o pronom personal). També remarca que el possessiu es diferencia dels demostratius a causa que exclou la referència a l'espai i el temps (per això en molts casos el possessiu de tercera persona és ambigu i aconsella d'evitar-lo) (ALBERTO COSTA, 1981: 96).

Joan Coda no ens cita mai cap exemple de possessiu referit a inanimats, i ens deixa clar que el concepte de possessió només es pot aplicar a les persones:

«[...] la possessió només pot portar-la a terme una persona, ja que aquestes són les úniques que poden tenir coses en el seu poder.

Consegüentment, hem valorat negativament la supressió que d'aquesta última part de la definició («tenir-la en el seu poder») havia fet el DLC respecte al de Fabra, perquè aquesta supressió semblava obrir la possibilitat al fet que les coses també poguessin *posseir*» (COBA, 2005: 20).

Jaume Vallcorba ens adverteix que l'aparició de molts possessius és deguda a la redacció de la frase a l'entorn del substantiu (seguint la redacció anglesa i castellana) i no del verb (en l'estructura més usual en català). Aquest canvi, a la vegada provoca la desaparició dels pronoms febles, que necessiten sempre un verb. Vegem-ne alguns exemples (VALLCORBA, 2003):

- [91] a. ^{??}L'enfrontament de Casero amb Belda complica *el seu fitxatge* pel Kelme.
 b. L'enfrontament de Casero amb Belda complica que *el fitxi* el Kelme.
- [92] a. T. cau un 10% a la borsa el dia que L. aprova *la seva fusió*.
 b. T. cau un 10% a la borsa el dia que L. aprova *fusionar-s'hi*.
- [93] a. ^{??}També li recorda que aquesta llei ja preveu *la seva reforma*.
 b. També li recorda que aquesta llei ja preveu que *es pugui reformar*.

Ja veiem que d'acord amb la major part dels lingüistes els possessius tindrien les mateixes limitacions que els pronoms personals. De fet, els possessius actuen com a pronoms personals en genitiu i, per tant, sempre són convertibles en un SP amb un pronom personal (*seu* = *d'ell*). I si restringim la possibilitat d'aparició del pronom *ell*, sembla que també n'hem de restringir la del possessiu equivalent.

Podem concloure (seguint Brucart) que en català posem només el possessiu quan el context no deixa clara la relació entre l'objecte posseït i el posseïdor, que els límits de l'ús del possessiu són difusos i que és una de les qüestions més polèmiques de la gramàtica catalana. Així

doncs, desaconsellem fer servir el possessiu com a substitut del pronom *ell* inanimat perquè creiem que tampoc no és una solució genuïna i perquè ens obliguen a abandonar l'ús dels pronoms febles. Vegem alguns exemples d'ús inadequat del possessiu i com es poden resoldre:

- [94] a. *Va agafar el llibre i va esquinçar *els seus* fulls.
b. Va agafar el llibre i va esquinçar-*ne* els fulls.
- [95] a. *Els arbres deixaven caure *les seves* fulles.
b. Els arbres deixaven caure les fulles.
- [96] a. *Evoluciona bé dins *la seva* gravetat.
b. Evoluciona bé dins la gravetat.
- [97] a. *Pel que fa als micoorganismes, en aquesta obra em limito a donar compte de *la seva* existència.
b. Pel que fa als micoorganismes, en aquesta obra em limito a donar compte *del fet que existeixen*.

4. PROPOSTA DE SOLUCIONS

Tal com Solà va apuntar (SOLÀ, 1994: 195-199), podem classificar aquest tipus de construccions en diversos grups i direm quina és la redacció més adequada en català, d'acord amb l'explicació que hem fet en els apartats anteriors.

4.1. L'anàfora en posició de subjecte

4.1.1. Sense quantificador

Aquesta és una estructura de la qual es troben molt pocs exemples i que és sentida com a força estranya d'acord amb la manera d'expressar-se de la llengua catalana (llevat dels casos ja estudiats de personificació):

- [98] a. *Algunes esglésies havien estat fortificades, però *ella_i* estava enclosa entre les muralles.³³

33. Prudenci BERTRANA, *Obres completes* (Barcelona, Selecta, 1965), p. 372 (exemple citat per SOLÀ, 1994).

- b. Algunes esglésies havien estat fortificades, però *aquella* estava enclosa entre les muralles.
- [99] a. *No puc deixar d'aduir un nombre relativament elevat de *casos*, per tal com *ells*, forneixen la base de tot el treball.³⁴
- b. No puc deixar d'aduir un nombre relativament elevat de *casos*, per tal com *aquests* forneixen la base de tot el treball.

En aquests exemples, l'element anafòric que s'usa tradicionalment en posició de subjecte per a referir-se a éssers no humans és el demostratiu. Podem usar *aquest* per indicar que el referent és el substantiu més proper o *aquell* per indicar que és el més llunyà. Així, a més, distingim la situació del referent d'una manera més precisa que fent servir el pronom *ell*, que no diferencia el grau de proximitat o llunyania del referent. A la primera frase cal usar *aquella*, ja que el referent és llunyà (no és inclòs dins la frase precedent, ja que ha de ser un referent singular) i, en canvi, a la segona cal usar *aquests*, ja que el referent és molt proper (*casos*) al demostratiu.

En canvi, en la solució corresponent a les frases següents no cal usar-hi cap substitut, pot ser una anàfora zero; de fet, en català com en castellà i en altres llengües romàniques, el subjecte pot ésser buit i sobrentès pel context:

- [100] a. *En aquest sentit, les comparacions solen ser prou il·lustradores, i *elles mateixes* ens forneixen els exemples que necessitam per continuar amb el fil de la nostra argumentació.
- b. En aquest sentit, les comparacions solen ser prou il·lustradores, i ens forneixen els exemples que necessitam per continuar amb el fil de la nostra argumentació.
- [101] a. *Quan diem que una fulla se separa és com si diguéssim que *ella* de per si es desprèn.³⁵
- b. Quan diem que una fulla se separa és com si diguéssim que de per si es desprèn.

34. A. M. BADIA, «Estudis Romànics», núm. 12 (IEC, 1963-1968), p. 132 (exemple citat per SOLÀ, 1994).

35. JOAN COROMINES, *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona, Club Editor, 1983, 3a ed.), p. 133.

- [102] a. *[...] no hi ha cap notícia dels serveis que podrà establir Catalunya, ni del repartiment que es farà dels que *ella* posseeixi.³⁶
 b. [...] no hi ha cap notícia dels serveis que podrà establir Catalunya, ni del repartiment que es farà dels que posseeixi.

Fixem-nos, en la frase següent, la diferenciació que podem establir usant els demostratius *aquesta* i *aquella* (joc que no ens permetria el pronom *ell*):

- [103] Al mateix resultat arribarem si estudiem la proposició *Demà obrirem la porta a les oques*. Entre aquesta proposició i la precedent hi ha la sola diferència del gènere en el datiu; *en aquella* teníem *als mendicants* (masculí); *en aquesta* tenim *a les oques* (femení).³⁷

Aquesta diferenciació, sembla que en castellà també es veu necessària, i per això sovint també és preferible l'ús del demostratiu i no pas el pronom personal. Un exemple d'aquesta necessitat de distinció és la traducció que es fa al castellà d'uns versos de Verdguer:

- [104] Semblava que, geloses, del món á la pubilla / Europa y Libia dassen, com noys petits, lo bras, / y que *ella* al foch del geni, estel que al front li brilla, / amunt, per la escalada dels segles, les guías.³⁸
 [105] Parecía que, celosas Libia y Europa, diesen, cual pequeñuelas, la mano á la heredera del mundo, y que *ésta*, del genio á los fulgores, astro que brilla en su frente, las guíase al trepar por la gradería de los siglos.

Per tant, en aquests casos, si no hi ha una voluntat estilística que ho exigeixi (perquè s'ha aplicat el recurs estilístic d'una personificació o per una emfasització) valdrà més usar els demostratius i no pas el pronom personal de tercera persona com a anàfora en funció de subjecte.

36. Enric LLUCH i Oriol NELLO, *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya* (Diputació de Barcelona, 1983), p. 23.

37. J. MIRACLE, *op. cit.*, § 185.

38. J. VERDAGUER, *op. cit.*, p. 80.

4.1.2. *Amb quantificador partitiu*

[106] *Ara repassava els seus objectes, [...]. *Molts d'ells*, ja havien perdut tot el sentit.³⁹

Ja hem comentat en l'apartat 3.3 que el català sembla que rebutja l'ús d'una anàfora zero al principi d'una frase en lloc d'un *en* partitiu. Aquesta frase, de fet, ens amaga una construcció partitiva: estem parlant d'*una gran part* dels objectes. Si redactem la frase amb la construcció partitiva típicament catalana, amb el pronom *en* desapareixerà l'anàfora a l'inici de la frase (per bé que haurem d'afegir-hi un verb en què recolzi el pronom):

[107] [...] *N'hi havia molts* Ø *que* ja havien perdut tot el sentit. / [...] *Molts* Ø ja havien perdut tot el sentit.

Així doncs, el problema és que la construcció amb el pronom *ell* ens amaga la forma genuïna de construir el partitiu. Això, també passa en la frase següent, on *ell* ens impedeix l'aparició de *en*:

- [108] a. *[aquests especificadors] [...], pot donar-se el cas que *algun d'ells* aparegui intercalat entre un auxiliar i el verb principal de la construcció.⁴⁰
 b. [...] *n'hi hagi algun* Ø *que* aparegui intercalat.../ [...] *algun* Ø aparegui intercalat...

Com hem vist, per millorar la redacció d'aquestes frases, amb una redacció més planera i apropada a la llengua col·loquial, cal fer servir el verb *haver-hi*. En català es dóna més importància al verb (amb el qual adjuntem els pronoms febles) que al nom (que fa que trobem a faltar un pronom deslligat del verb com *ell*). L'espanyol, en canvi, a causa de la manca dels pronoms febles *en* i *hi*, s'ha basat més en la construcció com a complement del nom. Vallcorba ho justifica més àmpliament (VALLCORBA, 2000a: 15).

39. A. CASTELLS, *op. cit.*, p. 168.

40. BONET i SOLÀ, *op. cit.*, p. 101.

No descartem tampoc l'opció de deixar sol el quantificador, fet ja explicat en l'apartat 3.3 (evidentment, evitant d'afegir-hi innecessàriament l'anàfora *ell*). Sens dubte, però, tots els lectors trobaran molt més natural l'altra opció. A més, recordem que en aquest tipus de construcció, fins i tot podem considerar abusiú el pronom *ell* amb un referent humà, ja que el problema d'abús dels pronoms forts no és exclusiu dels referits a no humans.

- [109] a. [?][...] detinguts sis membres_i d'ETA...] *Tres_i d'ells_i* havien estat membres de JARRAI.⁴¹
 b. [...] *N'hi havia tres que* havien estat... / [...] *Tres* havien estat... /
- [110] a. [?]En aquestes sessions familiars, sento com els fills_i criden per ser sentits [...] *Molts_i d'ells_i* tracten les velles com si fossin criatures petites.⁴²
 b. [...] *N'hi ha molts que* tracten les velles... / [...] *Molts* tracten les velles...

4.1.3. Construcció no partitiva

- [111] *...el provençal és una llengua germana del català, com aquestes dues ho són de les altres abans esmentades. *Totes_i elles_i* procedeixen del llatí.⁴³
- [112] *Els numerals ordinals_i expressen l'ordre relatiu en una sèrie. *Tots_i ells_i* són de dues terminacions.⁴⁴
- [113] *Els adjectius demostratius són: *aquest, aqueix, aquell, tots_i ells_i*, de dues terminacions.⁴⁵
- [114] *Els parlars occidentals, en canvi, distingeixen normalment una preposició de l'altra [...] —distingint la semàntica que *cadascuna_i d'elles_i* aporta al discurs...⁴⁶

En aquesta ocasió el subjecte va precedir del quantitatiu enter *tot-*

41. «TV3», 21-II-2002.

42. A. CASTELLS, *op. cit.*, p. 122.

43. E. TEIXIDOR, *op. cit.*, p. 106.

44. J. MIRACLE, *op. cit.*, §124.

45. J. MIRACLE, *op. cit.*, §121.

46. BELTRAN, PANISELLO, *op. cit.*, p. 674.

a o de *cadascuna*. També aquí és possible una anàfora zero amb els quantitatius *tot* i *cadascun*, sense necessitat del pronom *ell* per a establir una relació anafòrica, però en aquest cas no és possible la construcció alternativa amb el verb *haver-hi*, ja que només és adequada amb una frase partitiva. Fixeu-vos com, a Verdaguer en aquests versos no li cal d'usar el pronom *ell*.

- [115] Y fentli de corona, ja hi veu, abans de gayre, / les d'or oviradores taronges groguejar, / com si brillant *quiscuna* fos altre sol que en l'ayre / sortís de les onades lo mon á enlluhernar.⁴⁷

Quan el referent és una persona, malgrat que sigui admissible l'ús del pronom *ell*, també en podem prescindir. El problema, en aquesta ocasió, és d'ús abusiu.

- [116] De petit jo tenia quatre metges personals per evitar errors de diagnòstic. *Tots (ells)* van veure que la irritació era fruit de la timidesa.⁴⁸

4.2. L'anàfora en posició d'adjunt

4.2.1. Complement adjunt en aposició

- [117] *ETA reconeix l'autoria d'una quinzena d'atemptats; comesos des del gener passat, entre ells; [hi ha] l'assassinat del regidor del PP de Sevilla, Alberto Jiménez Becerril i la seva dona.⁴⁹

Recordeu que ja hem explicat a l'apartat 4.1.1. que com a elements anafòrics per a introduir una frase és millor d'usar els demostratius (que ens ajuden a delimitar la distància que separa l'anàfora i el seu referent). Però en aquest cas també, tenint en compte que hi podem sobreentendre un verb (*hi ha*), podem fer servir un pronom relatiu, mot

47. J. VERDAGUER, *op. cit.*, p. 83.

48. A. CASTELLS, *op. cit.*, p. 105.

49. «AVUI», 30-IV-1998.

que precisament té una doble funció: a la vegada és anàfora i nexa introductor de frases subordinades. Així, a partir de la frase anterior podem obtenir-ne dues:

- [118] a. ETA reconeix l'autoria d'una quinzena d'atemptats, comesos des del gener passat; *entre aquests*_i [hi ha] l'assassinat del regidor del PP de Sevilla, Alberto Jiménez Becerril i la seva dona.
 b. ETA reconeix l'autoria d'una quinzena d'atemptats, comesos des del gener passat, *entre els quals*_i [hi ha] l'assassinat del regidor del PP de Sevilla, Alberto Jiménez Becerril i la seva dona.

Vegem, però altres exemples de frases que contenen *ell* amb referent no humà i com s'haurien de redactar en un català més genuí:

- [119] a. *Va obrir-se una porta, *a través d'ella*_i; podia veure un llarg passadís.
 b. Va obrir-se una porta, *a través de la qual*_i; podia veure un llarg passadís. / Va obrir-se una porta, *a través d'aquesta*_i; podia veure un llarg passadís.
- [120] a. *[...] crec que aquest parèntesi es pot omplir de coses bones, gratificants i enriquidores. I *entre elles* [...] destaquen, en la meva escala de valors, les combinacions de paraules...⁵⁰
 b. [...] I *entre les quals* destaquen... / [...] I *entre aquestes* destaquen...

4.2.2. Complement adjunt del nom

Ara reprenem l'anàlisi de la frase [5] de la introducció del capítol, on el sintagma anafòric no depèn directament de cap verb ni tampoc encapçala una frase: és un complement nominal. Però cal tenir en compte, que és propi de la llengua catalana de basar l'estructura de la frase en el verb i no pas en el nom; d'aquí el gran nombre de pronoms clítics que associem amb el verb i dels quals no poden prescindir. Per això, en aquest tipus de construccions el problema sovint és que són producte d'un calc de l'espanyol, no només de l'expressió anafòrica,

50. BOLINCHES, *op. cit.* p. 82.

sinó de la manera com és construïda la frase. Per això la solució millor en la major part d'aquestes construccions és la d'afegir-hi el verb adient (sovint transformant el substantiu en un verb equivalent) per a redactar la frase d'una forma molt més genuïna. Així, en la major part dels casos, podrem fer una anàfora enclítica amb el verb i no ens caldrà l'anàfora amb el pronom *ell*, pròpia d'una estructura de la frase calcada de l'espanyol. En algun altre cas, però, també és possible el quantificador sol.

- [121] a. *A mesura que disminueixen la diversitat i el nombre d'espais naturals costaners, també disminueixen la qualitat i la quantitat dels serveis gratuïts *a ells* associats.⁵¹
 b. [...] la qualitat i la quantitat dels serveis gratuïts que *hi són* associats (que *hi ha* associats / que *s'hi associen*).
- [122] a. *L'esmentada quota haurà de fer-se efectiva en quatre terminis del mateix import *cadascun d'ells*.
 b. L'esmentada quota haurà de fer-se efectiva en quatre terminis, *cadascun* del mateix import.
 c. L'esmentada quota haurà de fer-se efectiva en quatre terminis; *cadascun tindrà* el mateix import.
- [123] a. Cal dir que la tradicional capitalitat de Girona no tenia competència [...]; la seva posició central i la confluència en ella dels camins vers Barcelona permetia la fàcil incorporació de les comarques septentrionals.⁵²
 b. [...]; la seva posició central i el fet que hi confluïssin els camins vers Barcelona...

Exposem encara un altre exemple on potser seria millor de cercar una expressió alternativa com *de totes juntes* o *de totes plegades* encara que també sembli possible, com havíem vist en altres exemples, fer servir simplement *de totes*.

- [124] a. *Era'l jou d'or que unia les terres ponentines // y, cor *de totes elles*, com font del paradís, // los dava clares aygues á beure y argentines, // y en sos inmensos brassos dormía'l mon felís.⁵³
 b. [...]// y, cor *de totes plegades*, com font del paradís...

51. «El PUNT», 20-VII-1999.

52. BURGUEÑO, *De la vegueria a la província*, (Rafel Dalmau, 1995), p. 101.

53. J. VERDAGUER, *op. cit.*, Cant II.

Finalment, en alguna altra frase, sobretot en definicions, caldrà fer servir el demostratiu en lloc del pronom personal:

- [125] a. ***backbone**. Estructura de transmissió de dades d'una xarxa o conjunt *d'elles* a Internet.⁵⁴
 b. **backbone**. Estructura de transmissió de dades d'una xarxa o conjunt *d'aquestes* a Internet.

4.2.3. Complement adjunt del verb

Malgrat que no és tan habitual, podem trobar algun *ell* anafòric referit a no humans, en una posició no argumental. De fet és fruit d'una redacció anòmala de la frase catalana i, per tant, no hi haurà cap més solució que redactar la frase d'una manera més correcta d'acord amb les exigències de la llengua catalana. Vegem-ne uns exemples:

- [126] a. *Les formes quin, quina, qual traduïnt el relatiu castellà cuyo, i *com ell*, precedint l'atribut, han d'ésser curiosament evitades.⁵⁵
 b. [...], i *com aquest mateix mot, també* precedint l'atribut... (o [...] i *també* precedint l'atribut...).
- [127] a. *hològraf -a adj. Dit del document escrit *tot ell* de la mà de l'autor.
 b. [...] *íntegrament / de cap a cap / totalment / en la totalitat* de la mà de l'autor.

És evident que en els dos exemples anteriors les expressions *com ell* i *tot ell* ocupen la posició d'adjunt del verb i, per tant, convé que siguin substituïdes per un adverb i o algun altre sintagma equivalent, tal com hem fet a [126b, 127b].

Vallcorba també cita algun cas on *amb ell* cal substituir-lo per *juntament* o *alhora*:

- [128] a. *Arriba la tardor i *amb ella* les temperatures més baixes.
 b. Arriba la tardor i *alhora (juntament)* les temperatures més baixes.

54. UAB, *Diccionari d'Internet* (extret d'internet, agost del 2002).

55. J. MIRACLE, *op. cit.*, §198.

Una altra situació de complement adjunt és *ell* acompanyat de *mateix* sense que tingui significat reflexiu, perquè no és l'argument de cap verb.

- [129] a. *inèrcia* f. Propietat de la matèria de no poder *per ella mateixa* modificar el seu estat de repòs o de moviment.⁵⁶
 b. [...] de no poder *tota sola/ per si mateixa/ per si sola* modificar...
- [130] a. *noïmen* m. En la fil. kantiana, realitat intel·ligible *en ella mateixa*, però incognoscible per l'home, que no posseeix intuïció intel·lectual; la cosa *en ella mateixa*, contraposada a la cosa tal com apareix, al fenomen...⁵⁷
 b. [...] realitat intel·ligible *en si mateixa*, però incognoscible per l'home, que no posseeix intuïció intel·lectual; la cosa *en si mateixa* contraposada a la cosa tal com apareix, al fenomen...
- [131] a. *Metasèmia* f. Canvi que es produeix en les llengües a conseqüència de l'anàlisi metalingüística, la qual comporta una interpretació o reinterpretació de la matèria de la llengua segons determinats models *d'ella mateixa*...
 b. [...] segons determinats models *de si mateixa*...

En general, en aquests casos sempre serà correcte l'ús del pronom *si*, l'ús del qual hem estudiat en l'apartat 3.4. d'aquest treball.

4.3. *L'anàfora com a argument verbal o formant-ne part*

4.3.1. *Complement partitiu o complement de règim preposicional amb de*

Aquí ens ocupem de dues estructures sintàctiques bàsiques que tractem en el mateix apartat: el complement de règim amb la preposició *de* i els complements acusatius partitius (el complementari dels quals també forma part de l'estructura partitiva).

56. *DIEC* (1995), p. 1051.

57. *DIEC* (1995), p. 1289.

- [132] a. *Una llengua decau quan l'interès del parlant s'aparta d'*ella*.⁵⁸
 b. Una llengua decau quan l'interès del parlant se n'aparta.
- [133] a. *esvoranc m. Forat, buit, produït en alguna cosa a causa de desprendre's un tros d'*ella*.⁵⁹
 b. *esvoranc* m. Forat, buit, produït en alguna cosa a causa de desprendre's *se'n* un tros.

És clar que en l'estructura del complement partitiu català és bàsica l'aparició del pronom *en*. Les construccions acastellanades (tal com hem vist que demostrava Vallcorba) ens estan fent desaparèixer aquest pronom bàsic de la sintaxi catalana. Al català, tenint com té *en*, no li cal de recórrer a una expressió anafòrica que ja hem vist que va acabar d'imposar-se en castellà quan va desaparèixer el pronom *ende*, que en castellà d'abans del segle xv s'havia fet servir, juntament amb *d'él*. Així doncs, en totes les construccions partitives haurem de fer servir el pronom *en* i no pas *d'ell/ d'ella/ d'ells/ d'elles*.

- [134] a. *Consistia a suposar veritable una tesi pitagòrica oposada a una altra tesi de Parmènides i començar a inferir conseqüències a partir d'*ella*.⁶⁰
 b. [...] i començar a inferir-*ne* conseqüències.
- [135] a. S'encntran en alta mar un bastiment de Gènova y altre de Venecia y s'escometen en batalla. Sobrevé gran temporal y un llamp encn lo polvorí d'un d'ells que, esberlantse, arrossega l'altre al abisme.⁶¹
 b. [...] Sobrevé gran temporal y un llamp n'encn d'un lo polvorí, que, esberlantse, arrossega l'altre al abisme.

4.3.2. Complement verbal no partitiu ni amb la preposició de

Quan ens trobem amb frases on l'anàfora és un complement verbal no partitiu i introduït per una preposició que no sigui *de*, el pronom personal inanimat ens està fent desaparèixer un altre dels pronoms

58. SANCHIS GUARNER, *Gramàtica valenciana*, §7.

59. *DIEC* (1985) p. 823.

60. Correcció d'un text de filosofia.

61. J. VERDAGUER, *op. cit.*, p. 24.

bàsics de les frases catalanes: l'adverbial *hi*. Per això també aquí les frases que veurem són un calc inacceptable en català.

- [136] a. *Vull restar dins el meu plor solitari, en silenci, enfonsant-me en les entranyes del meu ésser i fondre'm *en ell* esvaint-me per sempre dins el no res.
 b. Vull restar dins el meu plor solitari, en silenci, enfonsant-me en les entranyes del meu ésser i fondre-m' *hi* esvaint-me per sempre dins el no res.
- [137] a. *¿No seria més pràctic per a tots poder copiar lliurement aquests textos i treballar *sobre ells*, introduint com a modificacions o esmenes el que jo vulgui afegir o canviar d'aquesta obra?⁶²
 b. ¿No seria més pràctic per a tots poder copiar lliurement aquests textos i treballar-*hi*, introduint com a modificacions o esmenes el que jo vulgui afegir o canviar d'aquesta obra?
- [138] a. *[...] Barcelona és la capital de tot un país, que mediatament o immediatament es veu influït *per ella* i en especial avui dia...⁶³
 b. [...] Barcelona és la capital de tot un país, que mediatament o immediatament *s'hi* veu influït i en especial avui dia...

En algun cas, n'hi ha prou de suprimir el pronom *ell*, convertint la preposició en un adverbi.

- [139] a. *De fet, fins als anys trenta del segle xx l'economia andorrana va ser una economia tancada, no gaire afectada pel que passava *fora d'ella*.⁶⁴
 b. *De fet, fins als anys trenta del segle xx l'economia andorrana va ser una economia tancada, no gaire afectada pel que passava (*a*) *fora*.

En la frase següent és evident que els diners no són el mitjà que li serveix per a escapar-se, sinó la cosa que s'emporta. En tot cas, es deu escapar amb cotxe o avió, però no amb els diners. No cal dir que si la

62. UGARTE GARCÍA, *Per què ha de ser lliure la llengua?*, «www.Softcatalà.org» 15-VIII-2002.

63. *Gran geografia comarcal de Catalunya*, s. v. Barcelonès.

64. *Gran geografia comarcal de Catalunya*, s. v. Andorra.

frase està mal redactada, per corregir l'ús d'*ell* ens veiem obligats a esmenar la frase:

- [140] a. Vas agafar els diners i vas intentar escapar-te amb ells.⁶⁵
 b. Vas agafar els diners i vas intentar escapar-te *emportant-te'ls*.

Reproduïm alguns exemples de Camps, que es centra bàsicament en aquest tipus d'incorrecció (CAMPS, 1994):

- [141] a. *Va trobar una pilota i es va posar a jugar *amb ella*.
 b. Va trobar una pilota i es va posar a jugar-*hi*.
 [142] a. *A la plaça hi ha uns bancs que estan destrossats perquè la canalla salta *sobre ells* i els fa malbé.
 b. A la plaça hi ha uns bancs que estan destrossats perquè la canalla *hi* salta *a sobre* i els fa malbé.

També podem trobar algun exemple en què el complement és un atribut i, per tant, no necessita ser enllaçat amb cap preposició. A més, porta el quantificador *tot* propi dels enters i no pas dels partitius. En aquest cas, com hem vist abans, el quantificador *tot* per si sol ja és suficient per a establir la relació anafòrica i és innecessari afegir-hi el pronom *ell*.

- [143] a. *Els exemples_i següents són, *tots ells_i*, dels nostres lingüistes contemporanis més conspicus.⁶⁶
 b. Els exemples_i següents són *tots_i*, dels nostres lingüistes contemporanis més conspicus.

4.4. L'anàfora en els sintagmes preposicionals reflexius i recíprocs

Com ja hem vist, en les oracions reflexives creiem que es pot usar indistintament *a ell mateix* o *a si mateix*, ja que sempre se sol referir a persones o és personificat.

65. John GRISHMAN, *La citació* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002), p. 383.

66. Albert JANÉ, *Sobre el complement del nom*, «Llengua Nacional», núm. 33 (2000), p. 23.

- [144] Els membres d'una tribu urbana es defineixen *a si mateixos* més per oposició a una altra tribu o subgrup social que per anticonformisme polític.
- [145] Tal com diu Husserl (1859-1938), la filosofia sempre ha reivindicat *per a si mateixa* la condició de ciència rigorosa. [Es personifica filosofia = filòsofs.]
- [146] Per a tots aquells qui no esperen gran cosa de la vida i exigeixen encara menys *de si mateixos*.

Cal tenir en compte, però, que el complement amb el pronom reflexiu no sempre ha de ser el CD del verb, com hem vist a les frases [145-146]. Allò que sí que és obligat és que el complement on hi ha el pronom *si* sigui coreferent amb el subjecte o amb un complement regit pel verb. En les frases següents sembla que d'alguna manera hi ha d'haver una personificació, els requeriments semàntics del verb *tancar* sembla que ho exigeixin. Més clara sembla la personificació de l'ànima, en l'altre exemple:

- [147] He de reconèixer que tal simbiosi —discórrer geomètric i coneixement dels materials— és un aprenentatge que ni conclou ni es tanca *en si mateix*, sinó que és, per a l'arquitecte, el reduït espiritual del seu treball. [Personificació?: aprenentatge = persona que aprèn]
- [148] En efecte, la capacitat de *reflexió* o d'introspecció en l'ànima —en virtut de la qual es plega, per dir-ho així, *sobre si mateixa* i es veu tota en un sol acte de consciència— seria un impossible si l'ànima estigués integrada de diverses parts o inclogués cap forma de composició.

Les recíproques són un subgrup de les reflexives i l'ús de *si* hi està plenament justificat, sobretot en aquells casos en què sigui possible algun tipus d'ambigüitat; fins i tot diríem que és preferible a *ell*. Ara bé, cal defensar també l'ús genuí de l'anàfora típica de l'expressió de reciprocitat: *l'un a l'altre*. Vegem-ne alguns exemples i les possibles formes de resoldre'ls:

- [149] a. *El territori de Polònia —el territori, diguem-ne, on s'assentava (i s'assenta) la comunitat lingüística polonesa— es

trobava dividit entre potències que, aleshores, estaven en guerra entre elles.

- b. El territori de Polònia —el territori, diguem-ne, on s’assentava (i s’assenta) la comunitat lingüística polonesa— es trobava dividit entre potències que, aleshores, estaven en guerra *les unes amb les altres* (o *entre si*).
- [150] a. *Però, en qualsevol cas, les religions solen excloure’s *entre elles*.
- b. Però, en qualsevol cas, les religions solen excloure’s *les unes a les altres* (o *entre si*).

Vegem un exemple d’ús correcte de l’expressió *entre si*, on sens dubte no ens sonaria tan bé de fer-hi servir *entre ells*:

[152] Els pronoms deíctics són intercanviables *entre si*.⁶⁷

Recordeu també que ja hem comentat a l’apartat 3.4. els usos de *si* en locucions sense sentit reflexiu. Aquí també sembla més correcte d’usar *si* que no *ell*.

[153] La pesta fou un greu problema *en si mateixa*, però també seria un element determinant en la crisi econòmica subsegüent.⁶⁸

5. CONCLUSIÓ

El català, a diferència del que fan algunes altres llengües, tradicionalment rebutja d’usar el pronom *ell* referit a no humans o éssers inanimats. Ja hem vist que quasi tots els estudiosos de la llengua catalana estan d’acord que es tracta d’un fenomen ingrat i rebutjat majoritàriament; fins i tot en algun cas també són estranyes, potser en menor grau, algunes frases on *ell* fa referència a éssers animats, però que hi és innecessari i amaga la construcció partitiva. Ens referim als casos en què ja hi ha un quantificador dins un SN que, sense necessitat de cap més paraula, estableix una relació anafòrica: *N’hi ha molts que van*

67. Júlia TODOLÍ, *Els pronoms personals* (Universitat de València, 1998), p. 31.

68. Jesús MESTRE, *El compromís de Casp*, (Barcelona, Edicions 62,1999), p. 28.

manifestar-s'hi en contra (i no pas: *Molts d'ells van manifestar-s'hi en contra*). Però el que sí que volem deixar clar és que el pronom *ell* en català tradicionalment només es refereix a persones, fins i tot quan la frase té una interpretació reflexiva o recíproca.

Cal advertir que no ens hem de deixar arrossegar per la necessitat de voler expressar una idea exactament de la mateixa manera que ho fa la llengua dominant. Cada llengua té expressions i formes de dir pròpies, de les quals en una altra llengua només podem trobar-ne expressions equivalents, però mai d'ídntiques. Així, per exemple, tots els catalans diferenciem perfectament si una cosa és *seca* o *eixuta*; en canvi, els castellans no tenen dos mots que expressin aquest fet. O també, com es poden expressar en castellà tots els matisos del mot *pas* afegit a una oració negativa?

Per tant, en català les construccions alternatives sovint passen per una redacció de la frase diferent, més basada en el verb que no en el nom, ja que així podem usar els pronoms febles adjunts al verb. En alguns altres casos, com hem vist, un quantitatiu tot sol és suficient per a establir les relacions anafòriques, per la qual cosa no és necessari l'ús del pronom *ell*. I solament en pocs casos serà necessari l'ús dels relatius o els demostratius com a elements alternatius. Això ens permetrà de mantenir les construccions sintàctiques tradicionals i genuïnes catalanes.

DAVID CASELLAS I GISPERT

BIBLIOGRAFIA

- Antoni M. BADIA I MARGARIT (1994): *Gramàtica catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- Jordi BADIA, David CASELLAS i Lluís MARQUET (1998): *Resolguem dubtes*, València, Edicions 3 i 4.
- J. BADIA, N. BRUGAROLAS, R. TORNÉ i X. FARGAS (1997): *El llibre de la llengua catalana per a escriure correctament el català*, Barcelona, Castellnou.
- Sebastià BONET i Joan SOLÀ (1986): *Sintaxi generativa catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

- Josep M. BRUCART (2002): *Els determinants*, dins *Gramàtica del català contemporani*, II, Barcelona, ed. Empúries.
- Oriol CAMPS (1994): *Parlem del català*, Barcelona, Empúries.
- Noam CHOMSKY (1981): *Lectures on Government and binding*, Dordrecht, Foris Publications.
- Joan COBA FEMENIA (2005): *Els adjectius possessius: teoria i alguns problemes d'ús*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Alberto COSTA OLID (1981): *El posesivo en español*, Universidad de Sevilla.
- Violeta DEMONTE (1991): *Teoria sintàctica: de las estructuras a la rección*, Madrid, Ed. Síntesis.
- (DGLC) Pompeu FABRA (1993[1932]): *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, Edhasa, 30a edició.
- Diccionari Castellà Català* (1989), Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2a ed.
- Diccionari Català Castellà* (1987), Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2a ed.
- (DIEC) INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana / Ed. 62 / Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Editorial Moll / Edicions 3 i 4.
- Pompeu FABRA (1981[1918]): *Gramàtica catalana*, Barcelona, Aqua, 8a edició.
- Pompeu FABRA (1966[1956]): *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide.
- Enric GOMÀ (2004): *Ubert tot l'any. Les errades ortogràfiques al carrer*, Badalona, Ara Llibres.
- (GDLC) *Gran diccionari de la llengua catalana* (1998), Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- (GD62) *Gran diccionari de la llengua catalana* (2000), Barcelona, Edicions 62.
- Albert JANÉ (2000): *Sobre el complement del nom*, «Llengua Nacional», núm. 33, ps. 19-25.
- Albert JANÉ (2001): *El pronom ell (i flexió) referit a inanimats*, «Llengua Nacional», núm. 35, ps. 23-25.
- Albert JANÉ (2004): *La jurisprudència del Diccionari Fabra*, «Llengua Nacional», núm. 47, ps. 24-27.
- Josep MIRACLE (1978): *Gramàtica catalana*, Andorra, editorial Casal i Vall, 7a ed.
- J. C. MORENO (1987): *Fundamentos de sintaxis general*, Madrid, Síntesis.
- Carles RIERA (1998): *El pronom reflexiu si i les formes de reciprocitat*, «Llengua Nacional», núm. 22, ps. 15-18.
- Gemma RIGAU (1979): *Entorn de la naturalesa anafòrica dels pronoms personals*, «Els Marges», núm. 16, ps. 93-98.
- Josep ROCA-PONS (1970 [1960]): *Introducció a la gramàtica*, Barcelona, Teide.
- Josep RUAIX, (1995): *Observacions crítiques i pràctiques sobre el català d'avui/2*, Mojà, l'autor.
- Josep RUAIX, (1998): *Català complet. Curs superior de llengua. vol 2*, Mojà, l'autor.

- Abelard SARAGOSSÀ (1993[1991]): *Un intent d'emmarcar l'estudi d'algunes interferències entre el català i el castellà en relació a l'ús del pronom ell*, dins *Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. III, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ps. 211-228.
- Abelard SARAGOSSÀ (1998): *Criteris de la normativa*, ABL Press.
- Joan SOLÀ (1978): *Estudis de sintaxi catalana 2*, Barcelona, Ed. 62, 2a ed.
- Joan SOLÀ (1984): *A l'entorn de la llengua*, Barcelona, Laia, 2a ed.
- Joan SOLÀ (1994): *Normativa: Estat de la qüestió*, Barcelona, Ed. Empúries.
- Júlia TODOLÍ (1998): *Els pronoms personals*, Universitat de València.
- Júlia TODOLÍ (2002): *Els pronoms*, dins *Gramàtica del català contemporani II*, Barcelona, ed. Empúries.
- Eduard VALENTÍ I FIOLE (1995): *Gramàtica llatina*, Barcelona, Curial.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (1978): *Punts essencials de català en lliçons breus*, Barcelona, Arimany.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (1998): *Observacions sobre els pronoms en i hi*, «Llengua Nacional», núm. 22, ps. 19-22.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (1999a): *Les interferències en els adverbials en i hi i les substitucions esgarriadores*, «Llengua Nacional», núm. 28, ps. 18-19.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (1999b): *Les interferències...*, «Llengua Nacional», núm. 29, ps. 12-19.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (2000a): *Les interferències...*, «Llengua Nacional», núm. 30, ps. 13-21.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (2000b): *Les interferències...*, «Llengua Nacional», núm. 31, ps. 23-29.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (2000c): *Les interferències...*, «Llengua Nacional», núm. 32, ps. 15-20.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (2001): *Les interferències... Addenda I*, «Llengua Nacional», núm. 37, ps. 13-15.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (2002): *Les interferències... Addenda II*, «Llengua Nacional», núm. 39, ps. 16-17.
- Jaume VALLCORBA I ROCOSA (2003): *El daltabaix dels verbs i els pronoms febles*, «Llengua Nacional», núm. 43, ps. 14 i 15.